

RECENZIJE, PRIKAZI, OSVRTI

MARKO MARULIĆ: JUDITA / JUDITH, EDITED AND TRANSLATED FROM THE CROATIAN BY HENRY R. COOPER, JR., Boulder: East European Monographs, New York, 1991.

Američki slavist Henry R. Cooper Jr. objavio je 1991. prijevod Marulićeve *Judite* kod »Columbia University Press« u New Yorku, kao »East European Monograph, No. CCCII«. Nedvojbeno za hrvatsku kulturu taj je prijevod od izuzetna značenja jer se, eto, glavno djelo »oca hrvatske književnosti« našlo na vodećem svjetskom jeziku. Istina, to nije prvi pokušaj prevođenja Marulićeve »svete udovice« u Americi, ali je to prvi cjelovit prijevod, savjesno obavljen, koji tako približava Marulića i onima »ki nisu naučni knjige haruacke«.

Prijevod je — i to budi spomenuto — posvećen osamdesetom rođendanu Marulićeva mještanina i štovatelja Ante Kadića, Cooperova slavističkog prethodnika na Indiana University, koji je učinio veoma mnogo u pronosjenju slave Marulove na više kontinenata.

Iako »u versih harvacki složen« Cooper prevodi »composed in verse in Croatian« u uvodu se nepotrebno spotiče o suvremene jezične zavrzlake (»'Historija je svete udovice Judite' složena u čakavskom dijalektu onog što nam je danas poznato kao srpsko-hrvatski ili hrvatsko-srpski jezik...«). Da je ostao u godišću »parvom nakon tisuća i pet sat«, hoće reći pri Marulu, sve bi mu bilo jasno.

Uz izdanje *Judite* Marina Franičevića i Hrvoja Marovića te Ivana Slamniga, Cooper se također služio Grčićevim prijevozom *Judite* na suvremeni hrvatski jezik, uz napomenu »iako se tu i tamo ne slažem s nekim predloženim rješenjima koja Grčić nudi za Marulićeve manje razumljive stihove«.

Dobro je što se Cooper glede Marulićeva života držao hvalevrijedna rada što ga je 1957. u *Harvard Slavic Studies* objavio Mirko A. Usmiani, samo što se od 1957. na području proučavanja Marulovih djela mnogo toga dogodilo, dodalo, novog otkrilo. Zato mislim da je ovo bila prigoda da se uz »Prevoditeljev predgovor« pripremi koncizan a ipak temeljit uvid u Marulićev bogat i raznovrstan opus.

*

Kao što naglašava, Cooper je htio sačuvati bogatstvo i razigranost Marulićeva izraza na različite načine, od kojih je jedan oponašanje jezika knjige u Juditi iz Biblije Kralja Jamesa. Dabome, prevoditelj je svjestan da Marulićeva hrvatska *Judita* sadržava *puninu glasa koji odaje pravog pjesničkog genija*. (Str. IX)

U prijevodu posvete »Gospodinu Dom Dujmu Balistriliću«, Cooper prevodi »knjige latinske aliti dijačke« kao »Latin or clerical writing«, prema čemu bi »latinske« i »dijačke« bili zapravo sinonimi. Pri tome se Cooper slaže s izdanjem Tonka Maroevića i Mirka Tomasovića (*Plavca nova*, Split: Nakladni zavod Marko Marulić, 1971), gdje na str. 44. stoji: »dijačke — Đačke po tome što latinski onda bijaše nastavni jezik, jezik

obrazovanih staleža uopće«. I inače je neshvatljivo da Cooper ne spominje ovo izdanje — koje uz sve ostalo — sadrži i veoma cjelovit pregled života i rada Marka Marulića.

*

Za temeljit pregled ovog prijevoda valjalo bi ići stih po stih, što mi ovom prilikom nije namjera nego bih se umjesto toga radije upustio u usporedbu triju prijevoda jednog dijela 5. pjevanja. Uz Cooperov prijevod ovdje su uzeti u obzir Kadićev prijevod (*Journal of Croatian Studies* XXVII/1986, str. 74–77) te prijevod Thomasa Butlera, koji je objavio u *Monumenta Serbocroatica* (Ann Arbor: Michigan Slavic Publications 1980, str. 230–235). Nije nimalo čudno što su i Butler i Kadić uzeli baš središnji dio V. pjevanja i tog epa općenito, jer to su zapravo i najdramatičniji stihovi, naime kad razvoj Juditina podviga dostiže kulminaciju. Kadić je preveo stihove od 165. pa do 240, a Butler nije preveo samo četiri zadnja stiha istog teksta. Pogledajmo sada početak tog dijela:

Oloferne stati na noge prejedva
mogaše; jer jati koko mogahu dva,
toliko sam on žva i obuja ga san,
Vagav zatvaruč, zva inih da gredu van.

Kadić:

Holofernes could barely stand on his feet
for as much as two could eat and drink
he devoured alone, and he fell asleep.
Bagoas, closing the tent, ordered everyone to leave.

Butler:

Holofernes could barely stand on his feet,
For as much as two could take
He himself had eaten, and he was overcome to sleep.
Vagav, closing up, called the others to come outside.

A Cooper:

Holofernes was barely able to stand
On his feet, for as much as two could eat,
So much had consumed and sleep did overtake him.
Bagoas closed the tent and ordered the others to leave.

Jedino Kadić prevodi da se Holoferno »pretrpao« i hranom i pićem, što zapravo ovdje i znači »jati«, jer sumnjamo da bi ga tako san mogao naglo obhrvati da je bila samo hrana u pitanju. A i iz drugih stihova vidi se da je tu bilo pića u izobilju.

Kadić i Cooper imaju kako je Vagav »zapovjedio« inima da idu van, a zapravo on ih je zvao pa mi se tu Butlerov prijevod čini bližim originalu. Nije baš lako zamisliti neku vrstu sluge kao što je Vagav bio, koji bi tim pijanim vojničinama »zapovjedio« da idu van.

Jedan od najživljih prizora jest upravo onaj pijanih vojnika kad su iz Olofernova šatora išli »na svoj stan«. Slična je slika i u 5. pjevanju »Davidijade«, a u Bibliji stoji tek štura napomena: »*Erant autem omnes fatigati a vino*«.

Izišavši van vojnici koji bijahu u piću izdržljiviji od svojeg zapovjednika, među inim su i pjevali »redom začinjaje«. Cooper taj stih prevodi: »*Making up song, they drank toast after toast*«, Kadić: »*singing in turns, they exchanged toasts*«, a Butler: »*They took turns singing and pouring up toasts*«. Čini mi se da je Cooperov prijevod najuvjerljiviji, jer prije svega nismo sigurni znači li »redom začinjaje« da su zaista pjevali kad je koga došao red, jer se prije govori u kakvu su neredu bili. Teško je očekivati od pijanih vojnika da bi »redom pjevali«. Čini mi se da ovdje upravo »svi redom«, znači da su svi počinjali pjevati.

Opis lica u sljedećim stihovima također je preveden na različite načine: »*u obraz jim plami a na nosu para, // i na brade prami lašćaše se ckvara*«. Butler: »*Their faces were all aflame, fumes came from their noses // And grease glistened on the bristles of their beards*«. Prema Cooperu radi se o dlačicama na bradi, dok se prema drugim dvama prevoditeljima radilo stvarno o bradama. Mislim da je Cooper bliži originalu. Ono »a na nosu para« Kadić dobro prevodi kao »(their) noses (were) dump« dok Cooper i Butler upotrebljavaju riječ »fumes«.

I mnogi drugi stihovi različito su prevedeni: Kadić i Butler prevode tako kao da neki pijani padaju udarivši se »o pod«, dok Cooper čuva doslovno »o ploči« (»against a board«), iako nam je teško znati kakve bi to ploče mogle biti, ako ne one po tlu. Izraz »niki se pomoći« Butler uopće ne spominje, a Kadić prevodi kao »some urinated«, dok Cooper jednostavno kaže: »Another pissed«. Također i u prijevodu »*niki kara svad se*« ima dosta razlikosti: Kadić prevodi kao »*while others quarreled*«, Butler »*some were calling each other names*«, a Cooper: »*still others argue and quarrel*«.

Stihove 185. do 188. Kadić je preveo tako kao da su nosili u krevet one koji su padali jedni po drugima, dok Butler i Cooper smatraju da su to bili drugi koje su nosili pijane i sebenesvjesne poput mrtva tovara. Mislim da je Kadić bliže istini, jer te je koji su bili toliko pijani pa su padali jedni po drugima trebalo donijeti do kreveta. Stih »*Tko će imiti var ustegnuti garla*« Cooper pogrešno prevodi kao »*He who is able to refrain from greedy thoughts*«, a Butler još pogrešnije: »*Whoever cares to stuff his throat*«, dok Kadić prevodi: »*Those who are able to abstain from greediness*«, iako bi umjesto »greediness« sigurno bilo bolje »gluttonies«. »Tamnost i gardinja« su kod Butlera (pogrešno) »darkness and arrogance«, kod Kadića je »perversion«, kod Coopera »sinfulness«. Mnijenja sam da je Kadić bio najbliži originalu, iako bi možda trebalo »corruption and perversion«.

»*Postilja... s pisani zastori*« je kod Coopera »*bed... with silken curtains*«, kod Butlera »*bed... with decorated covers*«, a kod Kadića »*bed ... with colored curtains*«. To vjerojatno nisu bili »svileni zastori« (Cooper) niti »urešeni pokrivači« nego ili »šareni zastori« (kako misli Kadić) ili pak — što je najvjerojatnije — »izvezeni zastori« (»embroidered curtains«).

Kad je Holoferne pao na krevet odmah je zaspao (Marulić je tu dovitljivo uklonio svako Holoferново napastovanje Judite time što je /pre/naglasio tu njegovu pospanost, ali time isključio moguću napetost radnje) »*većma gori nego morski medvid*«. Butler i Cooper »morskog medvida« poistovjećuju s kitom, odnosno s tuljanom (Butler:

»worse than some whale« a Cooper: »He began to snore louder than a sea lion« (»poče hrkati, jače nego tuljan«), dok se Kadić nije dao zavesti onim »morski«, jer je znao da je ovdje prvenstveno spavanje naglašeno pa se, prema tomu može raditi samo o »polarnom medvjedu« koji se hrani ribom, često je u moru pa nikakvo čudo da ga Marulić zove »morskim medvjedom«.

I ona došaptavanja i nijemi znakovi između Judite i njene sluškinje Abre nisu podjednako uspješno prevedeni u trima verzijama: Judita Abri kaže: »Poj polako naprid« ... »na vratih stoj«: Cooper to mjesto prevodi: »Walk ahead of me slowly, and stand at the door«, a Butler gotovo isto: »Go forward quietly, and stand at the door«. Kadić: »Go out quietly. Stand at the door«. Najprije: Abra je trebala ići »polako naprid« tj. na prednja vrata, gdje je trebala stati i osluhnuti da netko ne dolazi. Da je baš trebala otići stajati s vanjsku stranu vrata (kako prevodi Kadić) nije uvjerljivo, jer bi nju tada netko mogao lagano primijetiti.

Zanimljiv je i prijevod onih pijanih stražara i druge pijane i prežderane čeljadi, koji »jiše kako voli, da još više piše«. I danas postoji u hrvatskom »jesti ko vol« (iako vol prema svojoj težini stvarno umjereno jede), što će Kadić okrenuti — s pravom u »jesti ko živina« (»they had all eaten like beasts«), a Cooper i Butler će tu zadržati volove (Cooper: »all ... had eaten like oxen«, a Butler: »all had eaten at the table / Like oxen«). »Svu čeljad« i Cooper i Butler smatraju slugama, a ipak mi se čini da je Kadić u pravu upotrijebivši izraz »members of the household«, jer treba zaista posumnjati da su tu bili samo stražari i sluge.

*

Ovo nekoliko zaleta u bogate i guste naslage Marulićevih opisa pokazuje nam kako se Cooper dohvatio teška posla. I odmah valja reći da ga je obavio veoma dobro i savjesno. Nastojao je prodrijeti u svaki stih, biti u svemu jasan, čak i tamo gdje je ponekad sam Marulić dosta dvoznačan pa i višeznačan. Cooper se posvuda pokazuje doraslim tom velikom pothvatu. Za razliku od Butlera, on sve stihove dobro razumije, i to u pogledu leksika, realija i ritma.

Na koncu, kao primjer vješta prijenosa Marulićeva jezika u engleski navedimo poznati Marulićev opis rađanja zore, I. pjevanje, stihovi 105–110:

Još iz dna izvita ne biše sva zora,
Ni rosa sa cvita opala, da gora
Biljaše jur zgora visoko varhami,
A struja od mora mišaše iskrami;
Jure noć s tminami doli pošla biše,
Da još dan s zrakami užišal ne biše,
(...)

From the abyss the dawn had not yet reddened fully,
Nor the dew yet fallen from the flower, though the peaks
of the mountain were starting to glisten,
And the currents of the sea to cast sparks;

The night was already betaking itself to the shades,
Though the day star had not yet raised its rays;
(...)

Marulić ne samo da je »poeta doctus« nego pjesnik koji je u svemu išao za nijansom, nastojeći uvijek uočiti dinamiziranje ljudskih stanja i prirodnih pojava, a uvijek je bilo najteže ne samo prevesti nego čak i uočiti taj sami proces poetiziranja raznih stanja i događaja.

Vinko Grubišić

MIRKO TOMASOVIĆ: *JUDITA MARKA MARULIĆA*, DARKO NOVAKOVIĆ: *LATINSKO PJESNIŠTVO HRVATSKOG HUMANIZMA*, Školska knjiga, Zagreb 1994.

Knjiga pod naslovom *Judita Marka Marulića i Latinsko pjesništvo hrvatskog humanizma* autora Mirka Tomasovića i Darka Novakovića, što je objavljena nedavno u izdanju *Školske knjige* (edicija *Cljuč za književno djelo*), namijenjena je učenicima, studentima filologije, profesorima hrvatske književnosti, klasičnim filolozima, kao i svima zainteresiranima za hrvatsku književnu baštinu.

Prvi dio knjige, koji potpisuje Mirko Tomasović, posvećen je životu i radu hrvatskog renesansnog pisca Marka Marulića, a ponajviše njegovu hrvatskom biblijsko-religioznom epu *Judita*. Nakon uvodnog poglavlja u kojem se iznose dominantne književno-povijesne i poetološke odrednice epohe humanizma i renesanse, kako u europskim književnostima tako i u hrvatskoj književnosti, Mirko Tomasović određuje mjesto Marka Marulića u tim novim književnim i kulturnim strujanjima opisujući ga kao pjesnika koji na prijelazu srednjovjekovlja u novovjekovlje sintetizira značajke kršćanskog pjesnika, učenog humanista, začinjavca i modernog renesansnog čovjeka.

*

Uspoređujući Marulićev latinski ep *Davidijada* s hrvatskom *Juditom*, Tomasović određuje žanrovske osobine Marulićeva hrvatskog epa: *Judita* je religiozno-biblijski ep, napisan u skladu s vergilijanskom poetikom, a intencija mu je rodoljubna. Marulićev ep Mirko Tomasović analizira na metričkom, stilskom, kompozicijskom kao i na tematskom planu. Utvrđujući da Marulić svoj ep piše u skladu s antičkom epskom tradicijom, prvenstveno vergilijanskom (što se očituje prije svega u retoričkom aparatu spjeva kao i u uporabi brojnih mitoloških motiva i tema), kao i začinjavačkom poetikom (izbor stiha, svetačka legenda) Tomasović Marulića i njegovo djelo određuje kao djelo koje sintetizira poetološke osobine svekolike hrvatske književno-kulturne baštine. Isto tako Tomasović argumentirano pokazuje niz podudarnosti Marulićeva epa s najvećim dostignućima europske stihovane epike, a Marulićevu odluku da svoj ep napiše hrvatskim jezikom uspoređuje s Danteovom odlukom da piše na talijanskom.

Posebna draž Tomasovićeve studije leži u opisu i analizi Juditina lika, u kojoj se jasno pokazuje da je Marulić u taj lik unio ne samo karakteristike svetačkog lika